

**QADIMGI MA'RIFIY YODGORLIKLARDA TARBIYA MASALALARI
YORITILISHI**

*OSIYO XALQARO UNIVERSITETI Pedagogika va psixologiya yo'nalishi
mutaxassisligi MM6-PP-22 guruh magistranti
Imom Faxriddin ar-Roziy o'rta maxsus Islom bilim yurti Arab tili fani o'qituvchisi
Abdusharipov Ma'murjon Raxim o'g'li*

Annotatsiya: Yurtimiz zamirida jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga salmoqli hissa qo'shgan, umumjahon miqyosida e'tirof etilgan qanchadanqancha buyuk mutafakkirlar va qomusiy allomalar yetishib chiqqan. Ajdodlarimizdan qolgan boy meros o'zining g'oyat muhimligi bilan haligacha dunyo xalqlarini lol qoldirib kelmoqda. Ajdodlarimiz tarixini o'rganish va ularning meros na'munalaridan foydalangan holda jamiyatimiz uchun komil insonlarni shakllantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

Kalit so'zlar: ajdod, ma'naviyat, tarbiya, ta'limot, barkamol, hidoyat.

Turkiy xalqlar tili, yozuvi va adabiyotini o'rganish uchun eng nodir manba O'rxun-Enasoy yozuvi yodgorliklari qadimgi ajdodlarimizning ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlari tarixini o'rganishda ham muhim ahamiyatga ega. Ular orasida "To'nyuquq bitigi" (712-716 yillarda yozilgan) hamda "Kul Tigin bitigi" (732 yilda yozilgan) ayniqsa qimmatlidir. Har ikki bitik taxta toshlarga o'yib yozilgan va o'sha tarixiy shohlarning qabrlari ustiga yodgorlik sifatida o'rnatilgan. Mazkur yodgorliklarda, bir tomondan, bizga turk hoqonligining paydo bo'lishi, mustahkamlanishi, atrofdagi elatlardan himoya qilinishi, hududini kengaytirish uchun olib borilgan kurashlar haqida batafsil ma'lumotlar bor. Ana shu jangu jadallarning tafsilotlarida xalqning hamjihatligi, birligi, mardligi yoritilgan, kishilarni jasoratga, vatan yo'lida fidoiylik ko'rsatishga chaqirilgan. To'nyuquq faoliyati hushyorlikka, tadbir-korlikka, bilimdonlikka, el-yurt uchun, vatan himoyasi uchun jonni fido qilishga chaqirsa, Kul tiginning hayoti, mustaqillikni, markaziy hokimiyatning butunligini saqlab qolish yo'lidagi shijoati va matonati, vatanparvarlik hissini tarbiyalaydi.

Mazkur bitiklardagi "Ilmsiz kishining so'ziga ishonib, unga yaqinlashib ko'p kishi o'ldi", "Uy dunyogagina qaraydigan, ko'ziga faqat mol-mulk ko'rinadigan beklar, sizlar gumrohsizlar", "Undan keyin tangrim yorlaqasin, baxtim bor uchun, nasibam bor uchun, o'layotgan xalqni tiriltirib, tarbiyat qildim, yalang'och xalqni kiyimlik qildim, kambag'al xalqni boy qildim" kabi jumlar hamon o'zining tarbiyaviy ahamiyatini saqlab kelmoqda. O'rxun-Enasoy yozuvlarida turkiy xalqlarning o'ziga xos jasurligi, matonati, yer yuzida yaxshilik urug'ini ko'paytirish, yurtining daxlsizligi yo'lidagi

jonbozligi sezilib turadi. Olim N.Rahmonov "Bitiklar olamida" asarida O'zbekistonda ham mazkur bitiklar yuzasidan birmuncha ishlar amalga oshirildi.

1941 yilda O.Sharofiddinov tuzgan "O'zbek adabiyoti tarixi" xrestomatiyasida, "O'zbek adabiyoti" kitobining birinchi jildida (1959) ayrim bitiglarning hozirgi o'zbek tilidagi tavsifi berilgan. 1964 yilda T.Salimov Kultegin bitigtoshining o'zbek tiliga tarjimasini berdi. 1972 yilda filologiya fanlari doktori A.P.Qayumov "Qadimiyat obidaları" kitobida boshqa bitiglar tarjimasini bilan bir qatorda Kultegin bitigining tarjimasini ham berdi. Kultegin bitiktoshi marmarga o'yilgan bo'lib, qalinligi qirq bir santimetr, balandligi uch metr o'n besh santimetr, tub qismining qalinligi bir metr yigirma to'rt santimetr bo'lib yuqoriga torayib borgan. Marmar taxtaning o'rtasiga besh burchakli qalqon shaklida balandligi oltmish to'rt santimetr, kengligi qirq santimetrli lavha o'rnatilgan. Lavhada arxar surati tasvirlangan hoqonlik tamg'asi naqsh qilingan. Orqa tomoniga bitigtoshning o'rnatilish tarixi xitoy yozuvida bitilgan. Bitiktoshning yuz tomoniga qirq satr, o'ng va chap tomonlariga o'n uch satrdan yozuv bitilgan.

Mehnatsevarlik g'oyasining ulug'lanishi Irq bitigining asosiy mavzularidan biridir. Agar odam o'z mehnatidan mamnun bo'lsa, bu yaxshi fazilat. Mana o'sha epizod: "Kambag'al odamning o'g'li ishlashga bordi, xursand bo'lib kelar der, shunday bilinglar: yaxshidir bu". Irq bitigidagi bunday realistik sahnalar qadimgi turkiy adabiyotida mif va folklorni chetlab o'tolmagan. Zotan mifologik obrazlar atrof dunyoning real xususiyatlarini aks ettiradi. Irq bitigi qadimgi turkiy adabiyotning o'ziga xos alohida bir bosqichi bo'lib, uning yuksak badiiyati, chuqur falsafiy g'oya bilan sug'orilganligi qadimgi turk davrida katta adabiy muhit bo'lganidan dalolat beradi. SHu boisdan yozma adabiyot ma'lum bir yo'nalishga tushib olgan edi deb taxmin qilishimiz mumkin.

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar o'rxun alifbosidan tashqari, uyg'ur yozuvida, qisman manaviy, braxmon, sug'd va suryoniy yozuvlarida ham bitilgan. Qadimgi turkiyning o'rxun yozuvida bitilgan yirik namunalari quyidagilardir. Kul tigin bitiktoshi, Bilga hoqon bitiktoshi, To'nyuquq bitiktoshi, Kuli chur bitiktoshi. Kuli chur bitiktoshi arxeolog V.L.Kotvich tomonidan 1912 yilda Mo'g'ulistonda Ulan-Bator yaqinidagi Ixe-Xushotu manzilidan topilgan. Bitiktoshning balandligi bir metr, qalinligi to'qson santimetr bo'lgan marmar toshga yigirma to'qqiz satr yozilgan. Bitiktoshning chetlari nurab ketgan. Matnni birinchi bo'lib sharqshunos olim A.N.Samoylovich tarjima qilgan. Bitiktosh Bilga hoqon va To'nyuquqning zamondoshi hamda tardush xalqining yo'lboshchisi Kuli churga bag'ishlangan. Bitigtoshda Kuli churning tabg'achlar, arablar, to'quz o'g'uzlar, qarluqlar bilan qilgan janglari va turli yurishlari tasvirlangan. Kuli churning vafot etgan yili bitiktoshida ko'rsatilmagan, faqat sak sakson yil yashaganligi aytib o'tilgan.

O'rxun daryosi bo'yidan yana bir bitigtosh topilib, uni Ungin bitigtoshi deb atadilar. Bitigtoshning o'n ikki satri yaxshi saqlangan, yetti satri o'chib ketgan joylari

bor. Bitigtoshni birinchi marta V.V.Radlov nemis tiliga tarjima qilgan. Uning fikricha, bitigtosh Qutlug' hoqonga - Ikkinchi turk hoqonligining asoschisiga bag'ishlangan. Qutlug' hoqon 692 yilda vafot etgan. Bitigtoshda turkiy qo'shinlarning Qutlug' hogan, Bilga hoqon va Kultegin boshchiligidagi kurashlari hikoya qilinadi. O'rxun bitiglari ichida Kultegin, Bilga hogan, To'nyuquq bitiglari badiiy asarning o'ziga xos nodir namunalari hisoblanadi. Kultegin bitigtoshi Bilga hoqon bitigtoshidan bir kilometr shimoli-sharqdan topilgan hamda shikastlanmay, yaxshi saqlangani uchun ko'p tadqiqotchilar tomonidan o'qilgan va ko'p tillarga tarjima qilingan.

V.Tomson o'rxun harflarini ana shu Kultegin bitiktoshiga asoslanib deshifrovka qilgach, V.V.Radlov mazkur bitiglarni nemis tiliga tarjima qildi. 1896 yilda esa V.Tomson A ham o'z transkripsiyasi asosida mazkur bitigni frantsuz tiliga, 1897 yilda P.M.Melioranskiy esa rus tiliga (Melioranskiy mazkur bitig yuzasidan magistrlik dissertatsiyasi himoya qilgan), 1922 yilda esa V.Tomson qaytadan tilidan tiliga tarjima qilganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. “Yuksak ma‘naviyat-yengilmas kuch”. – T.: Ma‘naviyat, 2008. 180-b.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat‘iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz”. – T.: O‘zbekiston nashriyoti, 2017-y. 498-bet.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 19-sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida nutqi. Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 20-sentyabr.
4. <https://e-tarix.uz/shaxslar/125-moturidiy.html>
5. Abdukhamidov I., Tojiboyev U. OBJECTIVE REASONS OF THE MIGRATION PROCESS IN THE FERGHANA ECONOMIC REGION. EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues ISSN: 2321-6247. Volume: 8. Issue: 5. December 2020, 16-19.
6. DEVELOPMENT AND PROSPECTS OF NATIONAL CRAFT TOURISM IN FERGHANA REGION KD Sobirjonovna - EPRA International Journal of Economic Growth and ..., 2021.